

Mediapooli
Eteläranta 10
00130 Helsinki

Sananvapaus, riippumaton media ja oikeusvaltio

Finlandia-talossa 14.5., Korkeimman hallinto-oikeuden presidentti Kari Kuusiniemi

Arvoisa juhlaseminaariyleisö,

Kiitos tilaisuudesta saada tuoda tervehdys ja onnittelut 10 vuotta täyttävälle Mediapoolille!

Osana huoltovarmuusorganisaatiota Mediapooli ylläpitää mediatoimialan tilannekuvaa ja tuottaa huoltovarmuustyötä tukevia selvityksiä. Pooli järjestää poolikokouksia, harjoituksia, koulutuksia ja seminaareja. Kokonaisturvallisuuden ja huoltovarmuuden merkitys yhä epävarmemmaksi käyneessä maailmassa on juuri viimeisen kymmenen vuoden aikana merkittävästi lisääntynyt. Krimin valtaus ja Venäjän aloittama sota Itä-Ukrainassa 2014, COVID-19-pandemia ja Venäjän kansainvälistä oikeutta räikeästi rikkova, jo yli kolme vuotta kestänyt täysimittainen hyökkäyssota Ukrainassa eivät ole jättäneet kenellekään epäselväksi varautumisen ja resilienssin merkitystä. Tässä työssä Mediapoolilla on tärkeä rooli. Varautumisen suurvallalla täytyy olla myös huoltovarmuustyötä tukeva media-apparaatti.

Olen otsikoinut puheeni ”Sananvapaus, riippumaton media ja oikeusvaltio”. Aloitan tämän yhteyden purkamisen lopusta, oikeusvaltiosta. Liberaali käsitys demokraattisesta oikeusvaltiosta rakentuu demokratian, ihmis- ja perusoikeuksien suojan ja oikeusvaltion kolmiyhteyden varaan. Oikeusvaltio muodollisessa merkityksessä tarkoittaa, niin kuin Suomen perustuslaissakin säädetään, että julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin ja että kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia. Tämä on toki asian ydin. Kaikki julkinen toiminta on lain alaista. Kukaan ei ole lain yläpuolella. Rule of law. Laki taas syntyy kansanvaltaisen parlamentin päätösten seurauksena. Sitä hallinto toimeenpanee, kansalaiset noudattavat ja tuomioistuimet soveltavat ja tulkitsevat. Oikeusvaltiollisessa demokratiassa toteutuu eri valtiomahtien tasapaino: lainsäätäjä määrää yhteiskuntakehityksen suuntalinjat perustuslain ja kansainvälisten velvoitteiden rajoissa, täytäntöönpanovaltaa käyttävä hallitus toteuttaa näissä rajoissa poliittisia valintoja ja tuomioistuimet valvovat, että lakia noudatetaan ja perus- ja ihmisoikeuksia kunnioitetaan.

Nykypäivänä ja kansainvälisesti arvioituna oikeusvaltio ei typisty muodolliseen lain seuraamiseen. Suosittu oikeusvaltion tarkistuslista perustuu arvovaltaisen Euroopan neuvoston niin sanotun Venetsian toimikunnan työhön. Laajasta asiakirjasta voidaan pelkistää seuraavat elementit: laillisuuden vaatimus, joka sisältää läpinäkyvän,

uskottavan ja demokraattisen lainsäädäntöprosessin, oikeusvarmuuden periaate, mielivallan kieltäminen, pääsy riippumattomaan ja puolueettomaan tuomioistuimeen myös hallintopäätösten osalta, ihmisoikeuksien kunnioittaminen sekä syrjinnän kieltäminen ja yhdenvertaisuus. Toinen usein esille otettava luettelo löytyy Euroopan unionin perustamissopimuksen 2. artiklasta, jossa julistetaan unionin arvopohja. Sen mukaan unionin perustana olevat arvot ovat ihmisarvon kunnioittaminen, vapaus, kansanvalta, tasa-arvo, oikeusvaltio ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, vähemmistöihin kuuluvien oikeudet mukaan luettuina. Nämä ovat jäsenvaltioille yhteisiä arvoja yhteiskunnassa, jolle on ominaista moniarvoisuus, syrjimättömyys, suvaitsevaisuus, oikeudenmukaisuus, yhteisvastuu sekä naisten ja miesten tasa-arvo.

Minne media unohtui näistä määritelmistä? Vai unohtuiko? Välillisesti media on näissä listauksissa mukana, mutta mielestäni sen pitäisi olla paraatipaikalla. Sen vuoksi olen usein puheissani halunnut nostaa vapaan median esiin yhtenä oikeusvaltion avaintekijänä. Ensinnäkin vapaan median toiminta perustuu sananvapaudelle. Sananvapaus ihmis- ja perusoikeutena on keskeinen oikeusvaltiollinen elementti. Ilman sananvapautta ei voi olla demokraattista oikeusvaltiota. Sananvapauden kuuluu olennaisena osana oikeus ottaa vastaan tietoja ja muita viestejä kenenkään ennalta estämättä. Kyse ei ole yksinomaan ilmaisuvapaudesta. Valtan vahtikoirana toimivan vapaan, kriittisen median tehtävänä on saattaa lukijoiden, katselijoiden ja kuuntelijoiden tietoon myös sellaisia ajatuksia, joista media tai sen palveluksessa olevat journalistit eivät pidä. Tässä nousee esiin median ja toimittajien vastuu.

Medialla on lisäksi aivan ratkaiseva merkitys parlamentaarisen demokratian toteutumiselle – tai toteutumatta jäämiselle. Koko kansanvaltainen järjestelmä vapaine vaaleineen perustuu ideaalille, että äänioikeutetuilla on mahdollisuus tehdä kannaltaan perusteltuja, valistuneita, moniarvoiseen ja monipuoliseen informaatioon perustuvia valintoja – ratkaisuja siitä, keitä valtaan halutaan nostaa.

Niissä maissa, joissa autoritaarinen hallitusvalta on pyrkinyt saamaan yhteiskunnallisen päätöksenteon kontrolliinsa, on ensiksi pyritty ottamaan haltuun ylimmät tuomioistuimet ja media. Tämä kuvaa median keskeistä merkitystä demokraattisen oikeusvaltion puolustamisessa. Haltuunottoa varten on keksitty eri maissa ja eri aikoina erilaisia välineitä. Ylimpien tuomioistuinten tuomareiden eläkeikää on laskettu ja heidän määräänsä on nostettu, jolloin on saatu hallitusvallalle lojaali tuomariemmistö. Median haltuunottoon päteviä strategioita ovat olleet esimerkiksi toimituksellisen vapauden murtaminen valtiollisissa medioissa, yksityisten medioiden hankkiminen hallitusta lähellä olevien piirien määräysvaltaan sekä oppositiomedioiden sensuroiminen, taloudellinen kurjistaminen tai lakkauttaminen.

Strategia on selvä. Jos kansalaiset saavat mediasta vain yhdensuuntaista informaatiota tai suoranaista disinformaatiota, näennäisesti vapaissakin vaaleissa lopputulos todennäköisesti on hallitusvallalle mieleinen. Jos ylimmät tuomioistuimet ovat vallanpitäjien taskussa, mielivaltaiselle, perus- ja ihmisoikeuksia loukkaavalle päätöksenteolle ei ole vastavoimaa. Näitä kehityspiirteitä Suomessakin on syytä tarkkailla sekä päättäväisesti suojata niin tuomioistuinten kuin mediankin riippumattomuutta.

Median keskeinen rooli näkyy ehkä selkeimmin silloin, kun se on uhattuna tai suorastaan koko demokraattinen oikeusvaltio pyritään kaappaamaan valtaapitävän puolueen tai ryhmittymän käsiin. Esimerkeistä ei valitettavasti ole pulaa. Jos valtion media valjastetaan tuottamaan diktaattorin ja hänen taustaryhmänsä propagandaa, eikä ihmisillä ole kykyä tai halua päästä moniarvoisen uutistarjonnan lähteille, demokratian keskeinen edellytys ei voi toteutua. Kilpailevaa tai oppositiohenkistä mediatoimintaa ei joko lainkaan sallita tai ei

eri syistä pääse nousemaan todelliseksi vastavoimaksi. Tällainen tilanne näyttää olevan muun muassa Venäjällä, paljolti myös Kiinassa.

Myös median polarisoituminen voi johtaa siihen, että periaatteessa vapaan mediakentän oloissa todellinen moniarvoisuus ei pääse toteutumaan. USA:ssa jakolinjat demokraattien ja (MAGA-)republikaanien välillä ovat syvät kuin juoksuhaudat. Kummallakin taholla seurataan omia TV-kanavia ja pysytään omissa kuplissa. Kiinnostavaa amerikkalaisen demokraattisen oikeusvaltion kannalta on tietenkin muun ohella se, että yksi maailman rikkaimmista ihmisistä, Jeff Bezos, siirryttyään tukemaan Donald Trumpin kampanjaa, irrotti omistamansa *Washington Postin* lehden perinteisestä linjasta demokraattien tukijana. Lehdellä on toki oikeus valita linjansa, eikä se, että ei enää tue tiettyä puoluetta, ole sinänsä moitittavaa. Mutta tämä osoittaa sen, että yksityisen median omistuksella voi olla suuri merkitys poliittisten valintojen taustalla. Se osoittaa myös sen, miten tärkeää on median toimituksen integriteetti ja tietynasteinen riippumattomuus. Ääritilanteessa tietenkin omistaja määrää ja viime kädessä sitten päätoimittaja lähtee katsomaan muita töitä. Poliittisten vallankäyttäjien kannalta voi olla houkutteleva strategia pyrkiä valtaamaan mediataloja ja saada sitä kautta vahvaa kaikupohjaa omille poliittisille tavoitteilleen ja varmistamaan uudelleen valintansa. Tämä on mahdollista, jos ehdokkaalla on riittävän paljon hyvin vauraita tukijoita. Samalla tavoin USA:ssa on superrikkaiden teknomiljardöörien käytännössä rajoittamattoman tuen turvin mahdollista kohdentaa tehokas vaalivaikuttaminen kuuteen vaa'ankieliosavaltioon ja saada sen kautta vahva asema valitsijamiespohjaisessa vaalijärjestelmässä maassa, jossa yleinen koulutustaso ja medialukutaito sekä tosiasialliset äänestysmahdollisuudet eivät vastaa esimerkiksi pohjoismaista tasoa.

Käytännössä demokraattisen oikeusvaltion rapauttaminen esimerkiksi Euroopassa – huolimatta edellä mainitsemastani perustamissopimuksen 2 artiklan arvokatalogista – on erityisesti Unkarissa toteutettu niin, että hallitsevan Fidesz-puolueen haltuun on otettu sekä ylimmät tuomioistuimet että media. Puolue on saanut vapaissa vaaleissa jopa kahden kolmasosan enemmistön ja kyennyt sen turvin muuttamaan perustuslakiakin (toisin kuin esimerkiksi Puolassa, jossa suunta on muutoinkin kääntynyt). Pääministeri Viktor Orbánin pitkän valtakauden salaisuus on media, jossa puolueen propaganda leviää. Hänen liittolaisinaan olevien oligarkkien on sanottu hankkineen jopa 80 prosenttia mediaomistuksesta, ja hallitus pyrkii kontrolloimaan tietoa ja tiedonvälitystä. On käytetty käsitettä "informational autocracy".

Miltä suomalainen mediakenttä suhteessa poliittisiin vallanpitäjiin tai vallantavoittelijoihin näyttää? Mitä vahvuuksia ja uhkia on tunnistettavissa? Suomessa on ensinnäkin luotettava julkisen palvelun mediayhtiö sekä useita vapaita mediataloja. Suomalaisen järjestelmän vahvuutena on nähdäkseni juuri monipuolisuus ja moniarvoisuus. Yleisradiolla on tärkeä rooli kattavana uutismediana ja tiedonjakelijana samoin kuin urheilun, kulttuurin ja sivistyksen välittäjänä sekä vähemmistöjen ja vähemmistökielten turvaajana. Tässä yhteydessä myöskään YLEn roolia huoltovarmuusorganisaationa ei tule vähätellä.

Mutta mediakenttä ei toki ole riittävän moniarvoinen ilman yksityistä mediaa. Olennaista on tunnistaa sekin, että jos valtionmedia otettaisiin yksittäisen puolueen tai ryhmittymän äänitorveksi, monipuolinen tiedonvälitys olisi edelleen turvattavissa yksityisen median kautta. Toiselta puolen, jos yksityinen mediakenttä yksipuolistuu tai suorastaan ostetaan valtaryhmittymän agendaa tukemaan, julkisen palvelun toiminta voi toimia tarpeellisenä vastavoimana. Eräänlainen kansainvälinen uhkapotentiaali voidaan kylläkin nähdä myös amerikkalaisten teknologia- ja digijättien omistajien – jotka, ikävä sanoa, näyttävät toimivan oligarkkien tavoin USA:n tämänhetkisessä hallinnossa – vaikutuksessa median toimintaan sen kautta, että yhtiöt hallitsevat sähköisiä jakelukanavia. Tämä heijastuu

ainakin välillisesti myös suomalaisen median toimintaedellytyksiin. On myös syytä painottaa, että julkisen palvelun yhtiön toiminta mahdollisesti keskittyneen yksityisen mediakentän vastavoimana edellyttää sitä, että julkisen palvelun yhtiötä ei valjasteta poliittisiin ratkaisuihin vain yhden aatesuunnan äänitorveksi. Poliittinen puuttuminen medioiden toimitukselliseen vapauteen sisältää aina riskin demokraattisen oikeusvaltion näkökulmasta.

Suomalaisen median vahvuudet liittyvät luottamukseen. Suomi on luottamusyhteiskunta, jossa ihmiset luottavat toisiinsa, viranomaisiin ja instituutioihin. Luottamusta koetetaan aika ajoin horjuttaa levittämällä erityisesti sosiaalisessa mediassa erilaisia salaliittoteorioita. Nämä teoriat voivat liittyä esimerkiksi viranomaisiin ja poliittisiin päätöksentekijöihin, mutta myös (perinteiseen) mediaan. Jos media menettää yleisöjensä luottamuksen, menetetään paljon muutakin. Jos media kadottaa luottamuspääomansa, vaarantuu myös poikkeusolojen ja kriisiaikojen viranomaisviestintä. Tällä voi olla kauaskantoisia seurauksia.

Lopulta vapaiden medioiden toiminta lepää kansalaisten medialukutaidon varassa. Vain koulutettu, riittävän sivistynyt kansa kykenee kriittisesti arvioimaan tiedotusvälineiden julkaiseman informaation luotettavuutta ja sitä, mitä siitä pitäisi ajatella demokraattisten valintojen suhteen. Kun sosiaalinen media sisältää valtavan määrän pikaisia iskulauseita, one-linereita, dis- ja misinformaatiota, keskeisiin kansalaistaitoihin kuuluvan medialukutaidon kehittämiseen tulisi suhtautua vakavasti. Medialukutaitoinen kansa, joka tunnistaa paitsi vapaaseen mediaan myös oikeusvaltioon kohdistuvat uhkat ja hyökkäykset, on paras vakuus myös erinäisiä hybridioperaatioita vastaan. Tällainen kansa pitää yllä – presidentti Sauli Niinistöä lainatakseni – isänmaan tärkeintä puolustuslinjaa eli linjaa korvien välissä. Se ymmärtää varautumisen tärkeyden ja vaalii resilienssiä kriisitilanteissa.

Kiitos Mediapoolille tärkeästä työstä näiden tavoitteiden tukemisessa ja vielä kerran lämpimät onnittelut!